

Mannelijkheid in de Nederlandse literatuur

Saskia Pieterse en Sven Vitse

NEDLET 24 (2): 155–162

DOI: 10.5117/NEDLET2019.2.001.PIET

Het was niet moeilijk om voor de opening van dit themanummer een actuele illustratie te vinden: meningen over de man zijn in de hedendaagse Nederlandse samenleving nauwelijks te ontlopen.¹ In *de Volkskrant* van 4 april 2019 gaat Sunny Bergman in gesprek met Theo Maassen, over haar documentaire *Man Made* en zijn voorstelling *Situatie gewijzigd*. Wie niet afknappt op een dovemansgesprek of op seksistische clichés over apen en pistooltjes vindt in dit dubbelinterview zowat alle argumenten in het actuele debat over genderverhoudingen en mannelijkheid terug.

Laten we beide gesprekspartners aan het woord laten. Bergman: ‘In deze film wilde ik mannen als antropologisch fenomeen beschouwen. Voor mij was het eigenlijk een eyeopener dat mannen ook aan stereotypen moeten voldoen, en daar last van kunnen hebben.’² Maassen: ‘De mannelijke identiteit wordt verdacht gemaakt. Het uitgangspunt moet zijn: het is oké hoe je bent. Ook als je een man bent. En de teneur is nu dat man-zijn niet oké is.’³

Deze overwegingen en bijbehorende sentimenten vatten veel van wat na deze inleiding volgt samen. Of de man nou meelijwekkend, boos of gestigmatiseerd is, zijn vanzelfsprekende, neutrale positie in de cultuur is hij kwijt. Hij voelt zich bedreigd, opgejaagd en onterecht beschuldigd – of hij schudt de stereotiepe genderverwachtingen opgelucht van zich af.

Genderverhoudingen en de positie van de man lijken in het begin van de eenentwintigste eeuw grote maatschappelijke en politieke effecten te sorteren. Rechts-conservatieve opiniemakers als Thierry Baudet in Nederland, Jordan Peterson in de VS en Eric Zemmour in Frankrijk verbinden antifeministische denkbeelden met een bredere kritiek op *la pensée soixante-huit*, op de wetenschap en op maatschappelijke verschijnselen als globalisering

en migratie. De bedreigde man is een witte man, en de dreiging heet multiculturalisme, cultuurmarxisme en vooral feminisme. Ook het politieke succes van Donald Trump wordt in verband gebracht met de economische en culturele crisis van de (vooral witte, laagopgeleide) man.

Uitwassen van de mannenbeweging verzamelen zich in extremistische bewegingen als *Return of Kings* en online in de zogeheten *manosphere*. Illustratief voor de hedendaagse rechtse politisering van mannelijkheid is het artikel ‘An establishment conservative’s guide to the alt-right’ dat redacteurs Bokhari en Yiannopoulos publiceerden op Breitbart.com (een politiek platform dat lange tijd geleid werd door Steve Bannon, de voormalige *chief strategist* van Trump). De antifeministische mannenbeweging actief in ‘[t]he so-called online “manosphere,” the nemeses of left-wing feminism, quickly became one of the alt-right’s most distinctive constituencies’.⁴ De virulente antifeministische retoriek doet vermoeden dat de 21ste-eeuwse ‘rechtse woede’ reageert op een als bedreigend ervaren ontwikkeling in de genderverhoudingen. Het is aannemelijk dat de derde golf van het feminisme⁵ een belangrijke cultuurhistorische context vormt voor de hedendaagse crisis in de (witte) mannelijke genderrol.

Daarnaast spelen sociaaleconomische omstandigheden hierin een rol. ‘The changing nature of the labour market and social attitudes over the last 60 years has affected men, and I think it’s time we started talking about it’, aldus Diane Abbott, een Brits parlementslid voor Labour, in een toespraak voor de denktank Demos in 2013. Ze signaleert een crisis van de mannelijkheid en wijt die in de eerste plaats aan economische ontwikkelingen, met name aan de verschuiving van een industrieel kapitalisme naar een diensteneconomie. Hoewel die verschuiving in de eerste plaats laagopgeleide mannen treft, zorgen toegenomen economische onzekerheid en oplopende studiekosten er volgens Abbott voor dat het ook voor hoogopgeleiden steeds moeilijker wordt om aan het traditionele rolmodel van de mannelijke kostverdiener te beantwoorden.

Op de aantasting van zijn culturele en economische positie is de man niet voorzien, betogen vele onderzoekers in het groeiende gebied van de *masculinity studies*. De man definieerde zichzelf immers van oudsher in economische termen en nestelde zich in bespiegelingen over gender in de niet-gemarkeerde positie – de norm, die niet bestudeerd hoeft te worden. Zolang die economische positie veilig bleef en de genderrol cultureel ongemarkeerd, hoefde de man dan ook niet over zichzelf na te denken. De *masculinity studies* hebben het gender van de man echter tot onderzoeksobject gemaakt. In navolging van het pionierswerk van R.W. Connell, *Masculinities*

(1995), onderzoeken sociale wetenschappers de verschillende vormen van mannelijkheid in de hedendaagse cultuur.

De *hegemonic masculinity theory* van Connell houdt in dat in elke samenleving verschillende vormen van mannelijkheid met elkaar in conflict zijn, maar dat een van deze cultureel dominant (hegemoniaal) is. Andere vormen van mannelijkheid zijn aan deze hegemoniale vorm ondergeschikt of medeplichtig. Hoewel de hegemoniale mannelijkheid vaak slechts voor een minderheid van de mannen bereikbaar is, delen alle mannen – ongelijk – in deze culturele dominantie. '[Hegemonic masculinity] is an expression of the privilege men collectively have over women. The hierarchy of masculinities is an expression of the unequal shares in the privilege held by different groups of men.'⁶

Tegenover de *hegemonic masculinity theory* van Connell plaatst Eric Anderson de *inclusive masculinity theory*.⁷ Volgens deze benadering is de *hegemonic masculinity theory* vooral van toepassing in een samenleving waarin homofobie sterk aanwezig is. Naarmate homofobie afneemt, zou ook de hiërarchische verhouding tussen verschillende vormen van mannelijkheid verdwijnen: 'as cultural homophobia further diminishes, *multiple forms of masculinity can exist in a horizontal (not stratified) alignment*'.⁸ Op basis van onderzoek naar Britse sportclubs betoogt Anderson dat homofobie in de 21ste eeuw afneemt en dat een meer 'inclusieve', dat willen zeggen minder heteronormatieve mannelijkheid opgang maakt.⁹

De voorbije jaren richt de mannelijkheidsstudie zich in toenemende mate op processen van globalisering en op de relaties tussen gender en (post)kolonialisme¹⁰. Ook in de cultuur- en literatuurwetenschap is de belangstelling voor de mannelijke genderrol de voorbije decennia gegroeid. Zo analyseren Baker (2015) en Cohen & Rae Hark (1993) mannelijkheid in Engelstalige film- en beeldcultuur. In Horlacher (2015) en McKnight (2011) zijn studies gebundeld naar de representatie en problematisering van mannelijkheid (en vaderschap) in voornamelijk Engelstalige literatuur uit de 19de, de 20ste en de 21ste eeuw. Eerder verschenen monografieën over mannelijkheid in onder meer het werk van Shakespeare (Headlam Wells 2000) en John Updike (O'Connell 1996) en in het Amerikaanse naturalisme (Dudley 2004).

De vermeende crisis van de mannelijkheid is in Nederland al enkele jaren onderwerp van gesprek, bijvoorbeeld in het debat dat Marja Pruis en Joost de Vries recent over dit thema voerden in *De Groene Amsterdammer* (Pruis 2016 en De Vries 2016). Twee decennia eerder al werden in Meulenbelt (1998) en Duindam (1999) diverse artikelen over mannelijkheid, mannenbeweging en hulpverlening voor mannen gebundeld. De recente studie

van Dorothee Sturkenboom (2019) over mannelijke (handels)identiteit in de Nederlandse Republiek toont aan dat mannelijkheid ook voor cultuurhistorisch onderzoek een relevant perspectief is. In de Nederlandse letterkunde staat het onderzoek naar mannelijkheid nog in de kinderschoenen. Maaïke Meijer onderzocht de constructie van mannelijkheid in het werk van Jan Wolkers (1996) en in het literair-kritische discours over Hélène Swarth (2007). Mary Kemperink (2007) bestudeerde de ‘nieuwe man’ in de periode van de eerste feministische golf. Pols (2013) en Besser & Van Dijk (2017) richten zich respectievelijk op mannelijkheid bij Jan Cremer en Arnon Grunberg. Diverse bijdragen in Andeweg (2015) besteden dan weer aandacht aan homoseksuele mannelijkheid in de Nederlandse cultuur, zoals Essink (2015) over de verbeelding van homoseksualiteit in de verfilming van Reves *De avonden*. Deze vernieuwende studies hebben echter vooralsnog weinig systematische navolging gekregen.

De oorsprong van de hedendaagse mannelijkheidsstudie wordt doorgaans gesitueerd in de nadagen van de tweede feministische golf, die mannen ertoe inspireerde hun eigen stereotiepe genderrol kritisch door te lichten. Profeministische auteurs als Jack Sawyer en Joseph Pleck zagen in het feminisme een perspectief op mannelijke emancipatie: ‘the liberatory message promised by feminism clearly had enormous appeal to men who felt trapped by traditional masculine roles’.¹¹ Ook Nederland kende in navolging van de tweede golf een (kortstondige) profeministische mannenbeweging, zoals de bijdrage van Sven Vitse in dit nummer laat zien. Hoewel deze mannelijke solidariteit met de vrouwenbeweging in de academische *masculinity studies* voortleeft, heeft zich met name in de VS vanaf het begin van de jaren 1970 een antifeministische tegenbeweging ontwikkeld van mannen die in een kritische reflectie op hun traditionele genderrol geen zin hadden.¹² Deze *men’s rights* beweging wordt doorgaans geduid als een vorm van culturele *backlash* en dus als een reactionair verzet tegen vrouwenemancipatie. ‘The most recent wave of groups advocating for “men’s rights” appeared in the late 1960s in response both to divorce reform and the rising feminist movement’.¹³

De ‘alt-right’ mannenbeweging is vandaag de meest in het oog springende manifestatie van antifeministische opinievorming. Niettemin reageren zowel pro- als antifeministische mannelijke activisten, intellectuelen en politici al ten minste twee eeuwen op ontwikkelingen in het feminisme. Michael S. Kimmel (1998) beschrijft de reacties van Amerikaanse mannen op de vrouwenemancipatie vanaf het einde van de 18de eeuw en focust daarbij op de periode van de eerste feministische golf. Vanaf het einde van de 19de eeuw voelden mannen zich in hun genderrol bedreigd door de

toenemende aanwezigheid van vrouwen in de publieke sfeer (werk en onderwijs). ‘Thus feminism and masculinity became intertwined in the late nineteenth century in a way that they had not been entangled before.’¹⁴ Naast een antifeministische afwijzing van deze ontwikkeling, gevoed door de angst voor feminisering van de samenleving, wijst Kimmel ook op profeministische impulsen bij mannelijke activisten en beleidsmakers. ‘Some men followed the lead of social reformers and argued that feminism would redeem a society bathed in male vice.’¹⁵

Vanuit dit historische perspectief op de verweving van vrouwen- en mannenbeweging willen we in dit themanummer van *Nederlandse Letterkunde* de constructie van mannelijkheid onderzoeken in de Nederlandse literatuur van de 20ste eeuw tot heden. Aangezien de problematisering van de mannelijke genderrol geduid wordt als een reactie op genderverschuivingen onder impuls van feministische bewegingen, situeren we de constructie van mannelijkheid in de cultuurhistorische context van de ontwikkeling van de vrouwenemancipatie. We hanteren als historische ijkpunten van dit onderzoek drie fasen: eind 19de/begin 20ste eeuw (eerste feministische golf), de jaren 1960-1980 (tweede feministische golf) en jaren 1990 tot heden (derde feministische golf). Daarbij besteden we aandacht aan de maatschappelijke en culturele ontwikkelingen die deze perioden kenmerken. De constructie van mannelijkheid bestuderen we bovendien in relatie tot postkoloniale debatten in het hedendaagse Nederland.

Daarbij menen we dat literatuur, en de roman in het bijzonder een vruchtbaar object kan zijn om verschuivende noties over mannelijkheid te onderzoeken. Niet alleen omdat manbeelden daarin gerepresenteerd worden, maar ook omdat in literatuur allerlei ambivalente posities tegenover een verschuiving in hegemonische posities tot uitdrukking kan worden gebracht. Concreet kijkt Saskia Pieterse in haar bijdrage naar de homosociale relaties en homoseksuele paniek bij Menno ter Braak, en ze relateert deze kwesties aan een door de man al ten dele geaccepteerde vrouwenemancipatie. Sander Bax gebruikt de inzichten die Klaus Theweleit in zijn *Männerphantasien* heeft ontvouwd, om de aantrekkingskracht die het nazisme op Lucebert had te kunnen duiden. Maaike Meijer kijkt in haar bijdrage naar de creatie van mannelijk oorlogsheldendom in canonieke culturele objecten.

Sven Vitse werpt nieuw licht op de tweede feministische golf door de mannenbewegingen van toen in kaart te brengen. Hij kijkt in het bijzonder naar het literaire en essayistische werk van Anja Meulenbelt, die zich al vroeg met mannenemancipatie bezighield. In haar literaire werk blijkt

echter dat liefdesrelaties met progressieve mannen er niet per se eenvoudiger op worden.

Liesbeth Minnaard en Emma Gosses nemen het hedendaagse debat voor hun rekening. Ze laten zien dat een veronderstelde crisis in de mannelijkheid in de actuele discussie op complexe wijze interfereert met het Islamdebat. Minnaard onderzoekt de verhouding tot de patriarchale positie in het werk (fictie en non-fictie) van Hafid Bouazza. Gosses onderzoekt uitlatingen van schrijver en journalist Arthur van Amerongen, die zich op Twitter, in columns en in boeken voortdurend mengt in discussies over feminisme en multiculturalisme.

Noten

- 1 We willen graag de studenten bedanken die hebben bijdragen aan de verzameling van bronnen over de mannelijkheidsstudie, in het bijzonder Laurie Hasselt, Esther van Batenburg, Lodewijk Verduin en Cisca Kraaij.
- 2 Berkeljon (2019).
- 3 Berkelion (2019).
- 4 Bokhari & Yiannopoulos (2016).
- 5 Zie bijv. Trier-Bieniek (2015), Snyder (2008).
- 6 Connell (2015), 44.
- 7 Anderson (2009), zie ook Anderson & McCormack (2014).
- 8 Anderson & McGuire (2010), 251.
- 9 zie bijv. Anderson & McCormack (2014).
- 10 Hearn (2015), Cornwall, Edström & Greig (2011).
- 11 Goldrick-Jones (2002), 32.
- 12 Zie bijv. Kimmel (2013).
- 13 Dragiewicz (2011), 12.
- 14 Kimmel (1998), 29.
- 15 Kimmel (1998), 30.

Literatuur

- Andeweg, A., *Seks in de nationale verbeelding. Culturele dimensies van seksuele emancipatie*, AUP, Amsterdam, 2015.
- Anderson, E. & McGuire, R., 'Inclusive masculinity theory and the gendered politics of men's rugby', in: *Journal of gender studies* 19, 3, 2010, 249-261.
- Anderson, E. & McCormack, M., 'Theorising masculinities in contemporary Britain'. In: Roberts, S. (red.), *Debating modern masculinities. Change, continuity, crisis?*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2014.
- Baker, B., *Contemporary Masculinities in Fiction, Film and Television*, New York, Bloomsbury Academic, 2015.

- Berkeljon, S., 'Sunny Bergman en Theo Maassen in gesprek over mannelijkheid. Dat begint heel gezellig...', in: *de Volkskrant* 4-4-2019.
- Besser, S. & Van Dijk, Y., 'Kafka on the Gulf: Male Identity, Space, and Globalization in Dave Eggers's *A Hologram for the King* and Arnon Grunberg's *The Man without Illness*', in: *Comparative Literature* 69, 1, 2017, 111-128.
- Bokhari, A. & Yiannopoulos, M. 2016. 'An establishment conservative's guide to the alt-right', in: *Breitbart.com*, 29-3-2016.
- Cohan, S. & Rae Hark, I., *Screening the Male. Exploring Masculinities in the Hollywood Cinema*, Routledge, New York, 1993.
- Connell, R. W., *Masculinities*, Berkeley, University of California Press, Berkeley, 1995.
- Connell, R.W., 'Masculinities: the field of knowledge'. In: Horlacher, S. (red.), *Configuring Masculinity in Theory and Literary Practice*, Brill/Rodopi, Leiden/Boston, 2015, 39-51.
- Cornwall, A., Edström, J. & Greig, A. (red.), *Men and Development. Politicising Masculinities*. Londen, Zed Books, 2011.
- Dragiewicz, M., *Equality With a Vengeance. Men's Rights Groups, Battered Women and Antifeminist Backlash*, University Press of New England, Lebanon, 2011.
- Dudley, J., *A man's game. Masculinity and the Anti-aesthetics of American Literary Naturalism*, University of Alabama Press, Tuscaloosa, 2004.
- Duindam, V. e.a., *Ruimte voor mannen. In de hulpverlening, in de wetenschap, in de alternatieve hoek*, Van Gennep, Amsterdam, 1999.
- Essink, F., 'De avonden als graadmeter voor Nederland als homotolerante natie', in: Andeweg, A., *Seks in de nationale verbeelding. Culturele dimensies van seksuele emancipatie*, AUP, Amsterdam, 2015, 77-96.
- Goldrick-Jones, A., *Men Who Believe in Feminism*, Westport, Praeger, 2002.
- Headlam Wells, R. *Shakespeare on Masculinity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- Hearn, J., *Men of the World*, Sage, Los Angeles, 2015.
- Horlacher, S. (red.), *Configuring Masculinity in Theory and Literary Practice*, Brill/Rodopi, Leiden/Boston, 2015.
- Kemperink, M. G., 'The 'New Man' in Dutch literature (1890-1920)', in: Roenhorst, W. H. S. & Kemperink, M. G. (red.), *Visualizing Utopia*, Peeters, Leuven – Paris – Dudley, 2007.
- Kimmel, M.S., 'From "consciousness and common sense" to "feminism for men"', in: Schacht, S.P. & Ewing, D.W. (red.), *Feminism and Men. Reconstructing Gender Relations*, NYUP, New York, 1998, 21-42.
- Kimmel, M., *Angry White Men. American Masculinity at the End of an Era*, Nation Books, New York, 2013.
- Meijer, M., 'De verschrikkelijke sneeuwman. Projectie, geweld en nieuwe mannelijkheid in het werk van Jan Wolkers', in: Römkens, R. & Dijkstra, S., *Het omstreden slachtoffer. Geweld van vrouwen en mannen*, Ambo, Baarn, 1996, 39-58.
- Meijer, M., 'Hélène Swart en de constructie van mannelijkheid in de feministische literatuur-beschouwing', in: Buikema, R. & Van der Tuin, I. (red.), *Gender in media, kunst en cultuur*, Coutinho, Bussum, 2007.
- Meulenbelt, A. (red.), *De eerste sekse. Meninge over mannelijkheid*, Van Gennep, Amsterdam, 1998.
- McKnight N. (red.), *Fathers in Victorian Fiction*, Newcastle, Cambridge Scholars Publishing, 2011.
- O'Connell, M., *Updike and the Patriarchal Dilemma. Masculinity in the Rabbit Novels*. Carbondale, Southern Illinois University Press, 1996.
- Pruis, M., 'Grote goedheid uw naam is vrouw', in: *de Groene Amsterdammer*, 2-3-2016.
- Pol, G., 'Men Don't Tell? Masculinity, Sexual Abuse and Narrative in *I, Jan Cremer*', in: *Journal of Dutch Literature* 4, 1, 2013.

- Snyder, R.C. 2008. 'What is third-wave feminism. A new directions essay', in: *Signs. Journal of Women in Culture and Society* 34, 1, 175-196.
- Sturkenboom, D., *De ballen van de koopman*, Gorredijk, Sterck en De Vreese, 2019.
- Trier-Bieniek, A. (red.), *Feminist Theory and Pop Culture*, Rotterdam, Sense Publishers, 2015.
- De Vries, J., 'Sommige mannen kunnen niet eens fluiten', in: *de Groene Amsterdammer*, 2-3-2016.

Over de auteurs

Saskia Pieterse (1976) is als universitair docent en onderzoeker moderne Nederlandse letterkunde verbonden aan de Universiteit Utrecht. In haar dissertatie *De buik van de lezer* (2009) confronteerde ze Multatuli's denkbelden over spreken en schrijven met inzichten uit de poststructuralistische filosofie. In haar huidige onderzoek richt ze zich onder meer op diversiteit in literatuur, en de representatie van (nationale) stereotypen.

E-mail: s.a.pieterse@uu.nl

Sven Vitse (1981) werkt als docent moderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit Utrecht. Hij publiceert over het naoorlogse prozaexperiment en over de hedendaagse roman in Vlaanderen en Nederland. Samen met Hans Demeyer stelde hij de artikelenbundel *Woekering en weigering* (2018) samen, over het werk van Jacq Vogelaar. Zijn literaire debuut *Ondier* verscheen in 2016 bij uitgeverij Het balanseer.

E-mail: s.b.vitse@uu.nl